

УДК [1:316.432.6:316.343.26]:[821.111-31+75.041](73)“18”
DOI 10.26565/2226-0994-2020-63-21

Катерина Фісун

ЕМАНСИПАЦІЯ В АМЕРИКАНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ СВІДОМОСТІ XIX СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена дослідженню дискурсу емансипації в американській художній свідомості на прикладах аболіціоністського роману Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» (1852) і образів живопису XIX століття. Актуальність дослідження обумовлена недостатньою вивченістю в українській філософії ідей аболіціонізму і емансипації чорношкірих крізь призму літературних образів, і особливо образів живопису. Серед завдань дослідження: проаналізувати теми рабства і емансипації, шляхи репрезентації расистської і аболіціоністської ідеології в сюжеті роману та художніх образах; проаналізувати типи образів «чорних» у літературі й живописі. Новизна роботи полягає в реконструкції дискурсу емансипації, що протистоїть дискурсу расизму та дискримінації чорношкірих, в американській літературі (на прикладі роману Г. Бічер-Стоу) і образах живопису XIX століття. Роман Г. Бічер-Стоу став бестселером у Європі та Америці, символом революції, сколихнув протягом XIX – XX століття свідомість багатьох країн, які використовували різні форми залежності та повинності, і пізніше ввійшов у список класики дитячої літератури. На прикладі роману Г. Бічер-Стоу авторка показує, що два протилежних дискурси – колоніальний (рабовласницький) і антиколоніальний (емансипаторний) – становлять основу полеміки головних героїв, яка відображає суспільну й політичну полеміку щодо положення та статусу чорношкірих в Америці. В образах чорношкірих рабинь відобразилися ідеї жіночої емансипації від гендерного, соціального і трудового пригнічення, що у XX столітті стали ідеологічною основою «чорного фемінізму». На прикладах роману й живопису авторка досліджує расово-гендерні стереотипи, проблему взаємовідносин між «білими» і «чорними», проблему збереження сім'ї та жіночого спротиву чоловічому домінуванню в умовах рабської залежності, проблему становлення національної ідентичності в Америці після скасування рабства. Авторка аналізує сюжети в європейському та американському живописі, які відображають не тільки «колоніальні» образи, що представляють чорношкірих як расових і культурних Інших, але й «емансипаторні», що символічно затверджують спротив рабству або стверджують свободу суб'єкта. У статті досліджено, що активний розвиток теми емансипації в художній свідомості свідчить про зміну соціального статусу расових Інших у суспільній свідомості XIX століття, що стало результатом аболіціоністського й жіночого рухів за права меншин в Америці.

Ключові слова: емансипація, художня свідомість, Америка, раса, американська література, живопис.

Емансипаторний рух в Америці розвивався на ґрунті процвітаючої рабовласницької системи і активної трудової експлуатації чорношкірих у XVII – XIX століттях. Зародження емансипаторних ідей, направлених на затвердження расової рівності та прав чорношкірої людини, пов'язано зі становленням аболіціонізму як національно-визвольного, суспільно-політичного руху проти рабства в Америці, а також літературними та художніми проєкціями цих ідей. Саме аболіціонізм становить центральне, філософсько-концептуальне джерело розвитку емансипації чорношкірих в Америці. У часи ще нерозвиненого голлівудського кінематографу на суспільну свідомість активно впливали література й живопис, що сприяли розвитку молодій американській культурі та відображенню її специфічних суспільних і політичних проблем. Надалі зі становленням молодого американського кіно расова й національна проблема Америки впроваджуватиметься в тематику ранніх фільмів («Хатина дядька Тома» режисера Е. С. Портера, 1903; «Народження нації» режисера Д. Гріффіта, 1915). Отже, *проблематика статті* обумовлена питанням про те, які репрезентації отримав дискурс емансипації

© Фісун К. Г., 2020.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

чорношкірих в американській художній свідомості XIX століття, і яке місце мали література й живопис у популяризації ідей емансипації.

Актуальність теми обумовлена тим, що питання культурної інтеграції меншин в американський і європейський простір, а також знаходження балансу між культурами більшості та меншості активно обговорюються останні тридцять років і не перестають перебувати в центрі злободенних дискусій. Наприклад, таких гучних, як активізм представників руху Black Lives Matter, що протидіє расизму й насильству над чорношкірими. В основі расизму, на думку американських антропологів другої половини XX століття (М. Лейрі, К. Літла), лежать «расові забобони» [Лейри, 1957, с. 49] або «расові міфи» [Літла, 1957], що виключають інші раси крім «білої» з простору культурної нормативності. Сьогодні, на думку американської професорки афро-американських досліджень С. Андерсон [Anderson, 2016], расова дискримінація зберігається і реалізується на інституційному та законодавчому рівнях, коли права й можливості афро-американців обмежуються податками, а також незаконними судовими рішеннями. Подібний погляд висловлює також американський соціолог Р. Ротштайн [Rothstein, 2017], вказуючи на те, що расистська політика сьогодні виражається в дискримінаційних практиках у житловій сфері (сегрегації житла), коли державні органи різного рівня влади сприяють сегрегації «чорних американців», відокремлюючи їх від «білих американців» житловим зонуванням. Тож сьогодні, як і два століття тому, існує проблема культурної асиметрії між різними расово-гендерно-релігійними суб'єктивностями, коли білий християнський маскулітний суб'єкт маркується позитивно, а не-білий не-маскулітний Інший може бути маркований амбівалентно або негативно шляхом різних соціальних, політичних і культурних практик.

Аболіціоністи XIX століття закликали до расової та гендерної рівності, викорінення «сімейного рабства», поліпшення умов праці чорношкірих жінок, необхідності встановлення виборчих прав для «чорних», визнання особистої гідності жінки незалежно від кольору шкіри [Девіс, 1987, с. 60, 65, 73, 155]. Вони підкріплювали ці ідеї принципами християнської етики й любові до ближнього, обґрунтовували необхідність демократизації суспільства [Тутушева, 1985, с. 93]. Відомі аболіціоністи (А. Мотт, Е. Стенсон, С. Грімке, У. Гаррісон) у середині XIX століття висунули ідеї про самостійну участь жінки в політиці, необхідність закріплення за жінкою виборчого права, викорінення гендерної, соціальної та правової нерівності між статями. Американська активістка С. Грімке у своїх «Листах про рівність статей і становище жінок» (1836) [Грімке, 2006] необхідність жіночої емансипації обґрунтовувала теологічно: по волі Бога чоловік і жінка були створені рівними, тому авторка заперечує будь-які форми гендерної нерівності в суспільстві¹. Аболіціоністки Л. Мотт і Е. Стенсон, авторки відомої «Декларації почуттів» (1848), головну умову успішної емансипації жінки бачили в досягненні релігійної недоторканності та права голосу нарівні з чоловіком [Мотт & Стенсон, 2006].

У середині XIX століття на тлі закликів аболіціоністів скасувати рабство тема звільнення чорношкірих стала центральною у творах багатьох американських письменників: В. Ірвінга («Завоювання Гранади», 1829), Дж. Купера («Червоний корсар», 1827), М. Твена («Пригоди Гекльберрі Фінна», 1884), Р. Хільдрета («Раб, або Спогади Арчі Мура», 1836), Е. Турже («Гуанетта», 1874) та ін. Широку популярність отримала антирабовласницька поезія Г. Лонгфелло, О. Холмса, Дж. Вітбера. Емансипаторний пафос цих творів полягає в позитивному зображенні боротьби чорношкірих героїв за свої права, проти рабства і расової дискримінації. Найвідомішим аболіціоністським твором став роман «Хатина дядька Тома, або Життя серед

¹ «У цьому величному описі створення людини немає і натяку на різницю між чоловіком і жінкою, а поняття “людина” (man) присутнє як у слові “чоловік” (man), так і в слові “жінка” (woman). Вони створені за образом Божим і володарюють лише над іншими тваринами, але не один над одним. Створені в цілковитій рівності, вони повинні були з волі Творця свого управляти всіма, живучи в гармонії та любові» (переклад з рос. мови мій. – К. Ф.) [Грімке, 2006, с. 27].

скривджених» (1852) (надалі «Хатина дядька Тома») [Beecher Stowe, 1852] письменниці Гаррієт Бічер-Стоу (1811–1896), що вплинув на ідейне підґрунтя емансипаторних рухів у другій половині XIX – першій половині XX століття, як-от: панафриканізм, Гарлемський ренесанс, «чорний фемінізм», афроцентризм. Основними орієнтирами цих ідейних рухів були: надання чорношкірим рівних громадянських і політичних прав, ствердження самодостатності чорношкірої людини та самотності афро-американської ідентичності, боротьба за права й гідність чорношкірих жінок.

У XX столітті вагомий внесок у розвиток ідей аболіціонізму здійснила А. Девіс, яка відіграла значну роль у становленні жіночого визвольного руху в Америці. А. Девіс критикувала расово-гендерні стереотипи сприйняття «чорної жінки», що існували в американській суспільній свідомості протягом століть: її розуміння як терплячої та відданої, нерозбірливої в статевих зв'язках, неосвіченої і аморальної, у ролі «домашньої прислуги» [Девіс, 1987, с. 106], «розпущеної мулатки» [Девіс, 1987, с. 191], «годувальниці мамми» [Девіс, 1987, с. 55]. Відмежовуючись від ліберального фемінізму, який зосереджує увагу лише на проблемах «білих жінок», і який, на думку темношкірих активісток («Чорних пантер» у 1960 – 1970 рр.), не в змозі вирішити проблеми «чорних жінок», представниці «чорного фемінізму» вважали пріоритетнішим боротьбу проти расово-гендерних стереотипів, сексизму та насилля над «не-білими» жінками. Підкреслимо, що проблеми гендерної та расової емансипації чорношкірих слід розглядати в одній цілісній і нерозривній системі, як вони існували в Америці XIX століття.

Після появи роману «Хатина дядька Тома» його ідеї довго викликали бурні дискусії не тільки в Європі та Америці, але й у Східній Європі, ставши там ідейним джерелом боротьби з кріпосницькою системою [Орлова, 1975]. Роман був перекладений на більшість європейських мов, конкурував у популярності з романами В. Скотта і Ч. Діккенса [Орлова, 1975], ставав приводом для дискусій щодо інституту рабства в літературних колах [Орлова, 1975], був екранізований і адаптований у театральну виставу. Пізніше роман увійшов у класику дитячої літератури, хоча з часів своєї появи твір пройшов не один етап серйозної літературної і філософської критики стосовно трактування рабства та впливу на становлення аболіціоністського руху. Не дивлячись на широку популярність роману Г. Бічер-Стоу в Америці та Європі, а також значну кількість образів чорношкірих у живописі, в українській філософії ці художні образи з погляду відображення в них ідей аболіціонізму і емансипації досліджені недостатньо, що пояснює актуальність теми дослідження.

Ступінь розробленості теми обмежена історико-філософськими джерелами розуміння емансипації (А. Лінкольн [Lincoln, 1863], Е. Лакло [Laklau, 2007]); дослідженнями расизму в роботах вчених Західної Європи і Америки (К. Андерсон [Anderson, 2016], Р. Ротштайна [Rothstein, 2017], М. Лейрі [Лейри, 1957], К. Літла [Литла, 1957]), а також вітчизняних дослідників (Н. Дубова, Г. Аксянова, І. Золотарьова, В. Козлова, М. Котовської); літературознавчими дослідженнями аболіціоністських творів, зокрема роману «Хатина дядька Тома» (Г. Сміта [Смит, 1978], М. Тугушевої [Тугушева, 1985], Дж. Уічера [Уичер, 1978], Р. Орлової [Орлова, 1975]); працями з американського фемінізму (Л. Мотт і Е. Стенсон [Мотт & Стенсон, 2006], С. Грімке [Грімке, 2006], А. Девіс [Девіс, 1987]), що сприяють комплексному філософському осмисленню феномена емансипації в художній свідомості XIX століття.

Метою статті є аналіз дискурсу емансипації в аболіціоністській літературі (на прикладі роману Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома») і в образах живопису відомих художників епохи (Г. Фіша, Т. Ікінса, Ф. Карпентера та ін.), а також того, як вони відображають уявлення про статус чорношкірих в Америці. У межах дослідження ми ставимо такі завдання: 1) вивчити, в яких художніх образах роману «Хатина дядька Тома», а також образах живопису відобразилися ідеї аболіціонізму; 2) проаналізувати типи образів «чорних» у літературі та живописі; 3) на основі художніх образів і сюжетів дослідити проблеми, що пов'язані з положенням, статусом і сприйняттям «чорних»; 4) проаналізувати

образи емансипованих «чорних жінок»; 5) проаналізувати проблему становлення національної ідентичності афроамериканців у контексті роману Г. Бічер-Стоу і образів живопису.

Як провідна методологія дослідження використовується постколоніальний підхід у сучасній філософії культури (Е. Саїда, Г. Співак [Спивак, 2001], Г. Бгабга, Р. Моганрам [Mohanram, 1999]), феміністський аналіз А. Девіс [Девіс, 1987]; аналіз візуальних текстів (Дж. Бергера, Л. Нохлін); теорії гегемонії і критики влади (Р. Барта, А. Грамші, Е. Лакло [Lakla, 2007], М. Фуко); ідеї расової рівності в концепціях мультикультуралізму (Ч. Тейлора, Ч. Кукатоса); філософія Іншого (Ж.-П. Сартра). Новизна дослідження полягає у спробі філософської та візуально-антропологічної реконструкції ідей емансипації в американській художній свідомості XIX століття на основі образів літератури й живопису.

Під поняттям «емансипація» ми розуміємо лібералізацію суспільних практик щодо меншин, внесення елементів гуманізму, толерантності, рівних і більш широких можливостей, права на свободу й самовизначення в суспільстві, над якими тяжіють усталені соціальні норми та зразки. Протягом XVIII – XIX століття з'являється значна кількість філософських творів апологетів жіночого, національного, класового руху на підтримку прав і свободи пригнічуваних: жінок (суфражизм), чорношкірих рабів у Америці (аболіціонізм), представників єврейської меншини (Гаскала), робітників (марксизм), сексуальних меншин (фройдизм, теорії «третьої статі»). У XX столітті з'являються роботи, які непрямым чином торкаються проблеми емансипації. Це насамперед роботи Т. Адорно і М. Горкгайма, М. Фуко, Е. Лакло, Ж. Дерріда, що націлені на реалізацію прогресивних ідей: свободи, ліберальної політики щодо меншин, деконструювання дискурсивних ієрархій тощо. Аналізуючи політико-ідеологічні установки сучасного світу, що орієнтовані на демократію, партикуляризм у суспільстві, Е. Лакло розуміє емансипацію як усунення влади, скасування владних відносин між суб'єктом і об'єктом, заперечення будь-яких відмінностей між спільнотами, індивідами, культурами [Lakla, 2007, p. 2]. У філософському плані художня свідомість розуміється як частина суспільної свідомості, у просторі якої дискурси культури, суспільні уявлення про емансипацію отримують свою візуалізацію. Через систему художніх образів, що реалізується в знаково-символічних формах, твори літератури й живопису можливо розглядати як матеріал, в якому приховані авторські рефлексії над суспільними змінами, новими ідеологічними проблемами та потребами часу, зокрема над емансипацією чорношкірих у XIX столітті.

Відзначимо, що в літературі й живописі Середньовіччя та Відродження чорношкіра людина часто зображувалася в ролі посланця диявола: наприклад, у середньовічних «танцях смерті» (Б. Нотке, любекський «Танок смерті», 1463). Образи чорношкірих жінок і чорношкірих дітей у ролі прислуги або няньки – це також типовий сюжет в європейському живописі XIX століття (Ж. О. Д. Енгра, Е. Делакруа та ін.), що репрезентує колоніальний дискурс. Наприклад, у роботі К. Брюллова «Портрет графині Самойлової» (1832) зображена графиня Самойлова – жінка з інтелектуальної еліти того часу, яка була символом краси й жіночності. Однак на картині зображена не тільки сама графиня, але й чорношкірий хлопчик, що стоїть позаду молодої дами. Зазначимо, що чорношкірі слуги («арапи», «арапчата») не були рідкісним явищем при російському імператорському дворі. У просторі розкішного інтер'єру К. Брюллов зобразив чорношкірого раба, чия присутність була модною «прикрасою», елементом декору, ознакою багатства, а не самотійною особистістю.

Іншим прикладом колоніального дискурсу в зображенні чорношкірих може служити картина британського художника Т. Баркера «Гасмниці величі Англії (Королева Вікторія вручає Біблію в залі аудієнцій Віндзорського замку)» (1863). На картині Т. Баркера ми бачимо пишно вбрану королеву Вікторію, національну ікону свого часу, яка простягає чорношкірому послу Біблію. Чорношкіра людина стоїть на колінах і захоплено дивиться

на подарунок королеви. Можна стверджувати, що на цій картині в символічній формі втілюється «хрещення» «чорних» з боку «білих людей» і захоплене прийняття «білої цивілізації» чорношкірими (як це зобразив художник). На наш погляд, картина репрезентує бінарну парадигму раба і господаря, ситуацію панування, в якій чорношкіра людина виступає об'єктом залежності та колонізації європейської країни.

У романі Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» чорношкірі раби зображені із симпатією, змінюючи стереотипне уявлення про них як «нецивілізованих», «нерозумних», «наївних» людей. Серед героїв роману, які потрапляють у пастку доленосних рішень своїх хазяїв, є освічені й працелюбні, талановиті раби, що турбуються не тільки про себе та свою сім'ю в дуже нелегких умовах існування, але й про сім'ю хазяїв. Згадаємо про центрального героя – раба Тома, який відданий сім'ї, багато працює та читає. Хоробра Еліза, що втекла від хазяїв разом з сином Гаррі в ніч, коли були підписали папери на продаж її єдиної дитини жорстокому работорівцю Гейлі, також дуже освічена, вихована мулатка, яка ще змалку росла в сім'ї хазяїв як член родини. Джордж, чоловік Елізи, чесний, порядний і працьовитий мулат, якого штовхає на втечу несподіваний його продаж хазяїном на «плантаторський Південь». У романі підкреслюється релігійність і відданість героїв, які або довіряють свою долю Богу (як раб Том), або роблять виклик системі, коли остання посягає на їхнє життя чи родинні зв'язки (як це роблять раби Еліза і Джордж). Свобода для героїв роману означає різне: для рабів Елізи і Джорджа – це свобода фізична, зовнішня, право на самостійне життя; для раба Тома – це свобода внутрішня, духовна, можливість молитися й бути вдячним Богу за наявні умови життя.

Незважаючи на емансипаторні настрої, які пронизують роман, Г. Бічер-Стоу показує впливовість расизму, що культивував розумову, фізичну слабкість чорношкірих, їхню сентиментальність і нерозсудливість, перетворюючи позитивні якості на вади: «Щоб оцінити страждання негрів, яких продають на південь, треба пам'ятати, що всі інстинктивні прихильності цієї раси особливо сильні. Їхня прихильність до якогось місця дуже стійка. Зазвичай вони не зухвалі або хитрі, навпаки, вони не тільки люблять свою домівку, але й сильно до неї прив'язані. Якщо додати до всього цього ще й жах від продажу на південь, який починається ще з дитинства, то це є найвищою мірою покарання для негра. Саме ця погроза є жахливішою за шмагання або будь-які тортури, бо ця погроза – бути висланим назавжди» (тут і далі переклад з англ. мій. – К. Ф.) [Beecher Stowe, 1852a, p. 142]. У романі Г. Бічер-Стоу герої-раби за іронією долі опиняються в різних сім'ях і відповідно в різному статусі: приймаються як суб'єкти (як Еліза, яку вважали членом родини) або залишаються маргіналізованими (як Джордж, над яким знущається хазяїн).

Письменниця намагається висвітлити різні позиції щодо існування рабовласницької системи, вказуючи на те, що й серед рабовласників були аболіціоністи. Наприклад, суперечки щодо необхідності рабства показані всередині сім'ї Шелбі, коли містер Шелбі наважується продати відданого Тома та дивується аболіціоністським настроям дружини: «Рабство то є Божа кара! – гірка, гірка, найстрашніша річ! – прокляття для хазяїна та прокляття для раба!» – говорить хазяйка місіс Шелбі [Beecher Stowe, 1852a, p. 58]. Таке ж непорозуміння існує між Огюстом і Марі Сент-Клерами, батьками дівчинки Єви, яка любить усіх людей, незважаючи на колір їхньої шкіри та суспільне положення. Її матері Марі огидне спілкування з рабами, що суперечить гуманізму її батька Огюста, який не одразу, але стає на підтримку емансипації чорношкірих. У середині роману він виступає на захист прав чорношкірих рабів, стверджуючи, що Америка продемонструвала Європі, яка сама страждає від влади цивілізованої людини, зразок експлуатації людей як речей, зразок антигуманізму [Beecher Stowe, 1852b, pp. 20–22]. Отже, роман Г. Бічер-Стоу будується на полеміці расистської і аболіціоністської позицій щодо рабства, які врівноважені між собою. Окрім рабів, яких авторка зображує з помітною прихильністю, з неменшим співчуттям вона зображує рабовласників, які так само страждають, бо не з власної волі, а йдучи усталеним шляхом рабовласництва, потерпають від зневаги суспільства.

Правозахисницею в романі виступає дівчинка Єва Сент-Клер, яка опікується своїми рабами, любить їх, не зважаючи на усталені соціальні упередження і упередження своїх батьків. Керуючись християнською любов'ю до всіх і кожного, Єва наполягає на необхідності викоринити рабство, подолати соціальні та моральні бар'єри у сприйнятті «чорних», затвердити їхні права на освіту, повноцінну сім'ю, свободу волевиявлення. До самої смерті Єва проповідує в колі батьків і чорношкірих слуг християнські цінності: милосердя, любов, віру. Завдяки спілкуванню з Євою та її любові до ближнього змінюється відлюдкувата бешкетниця Топсі, яка раніше заявляла: «Навіть якщо б я була такою гарною, я не змогла би бути нічим іншим, як негром, – сказала Топсі. – Якби я змогла зняти із себе шкіру та стати білою, отоді я б вже спробувала» [Beecher Stowe, 1852b, p. 93]. Образ Єви є культурно-антропологічним також із того погляду, що образ щирої дитини загалом є знаковим для американської культури. Американську літературу прославили герої – розумні, винахідливі діти з романів Ч. Діккенса («Пригоди Олівера Твіста», 1837 – 1839), М. Твена («Пригоди Тома Соєра», 1876; «Пригоди Гекльберрі Фінна», 1884), інших письменників, які відобразили віру в дитячу праведність, спроможну врятувати зіпсований світ. Недаремно наприкінці роману до Тома уві сні разом з Ісусом приходять Єва, яка, подібно до святого, являє себе через сон. Разом зі смертю Єви для її батька Огюста Сент-Клера вмерла віра в спасіння та щасливе майбутнє, і тільки праведний раб Том повертає йому цю віру.

У романі раб Том, гинучи від знущань за відмову виконувати наказ рабовласника Ледгі висікти рабину, втілює шлях Ісуса: він, подібно до Христа, помирає в ім'я спокутування людських гріхів. Саме непокірність Тома антигуманістичним ідеям втілює виклик рабству. Варто відзначити, що образ раба Тома в часи «негритянської революції» 1960-х років набув негативного підтексту та асоціювався з тими, хто намагався уподібнитися «білим», визнаючи їхнє превалювання, тобто зі «зрадниками чорношкірих». Але водночас таке трактування не зменшило подальшої популярності роману в усьому світі [Орлова, 1975, с. 38–39]. Чорношкірі теологи та феміністки вважали Христа чорним, тому образ дядька Тома є знаковим у контексті афро-американської теологічної традиції. Раб Том і дівчинка Єва стали популярними образами в американському мистецтві, про що свідчить, наприклад, картина американського пейзажиста й портретиста Р. С. Данкансона «Дядько Том і маленька Єва» (1853), який зобразив цих героїв на самоті в мальовничому саду під час розмови, подібною до тієї, яку описує у своєму романі Г. Бічер-Стоу.

Серед героїнь роману, що втілюють шлях жіночої емансипації, виділяються образи втікачки Елізи та рабині Кессі, які незламно борються з владою «білих» чоловіків і їхніми егоїстичними рішеннями на користь грошей та вигоди. Від чоловічого насильства, бажань і розбещеності рабовласників чорношкірі жінки страждали постійно, оскільки вони прирівнювалися до «особистого майна» [Beecher Stowe, 1852b, pp. 168–169]. Прикладом слугує фрагмент, коли разом із Томом на аукціоні продають жінок, фізична активність, здоров'я, краса яких оцінюються подібно до того, як жокеї оцінюють скакових коней [Beecher Stowe, 1852b, p. 163]. Г. Бічер-Стоу описує страждання рабинь – «чорних», мулаток, квартеронок, креолок, яких відправляли в невольниччі бараки, відривали від родини, назначали ціну, перепродавали з рук у руки. Саме такі страждання ілюструє трагічна історія життя героїні Кессі. Боротьба з насиллям над чорношкірими жінками, їхньою соціальною, трудовою безправністю (тобто жіноча емансипація у всіх її аспектах) стала головним вектором діяльності американських жіночих асоціацій, що посилити свій вплив у першій половині ХХ століття.

Доля головних героїв роману вирішується вдало: сім'я Гаррісів знаходить щастя в Канаді, Джордж Шелбі дав свободу всім рабам у своєму маєтку, Кессі випадково знаходить втрачену дочку Елізу, Джордж – свою сестру. Роман Г. Бічер-Стоу закінчується щасливо для багатьох героїв, хоча в дійсності випадки втечі, сімейного возз'єднання чорношкірих траплялися рідко. Водночас Канада і сьогодні залишається символом толерантності, імміграції, місцем спасіння від переслідувань. Гострим залишалося питання визначення

національної ідентичності чорношкірих, представників асимільованої «африканської раси» і змішаної афро-американської культури. Цьому питанню присвячений лист Джорджа Гарріса своєму другові, де він висловлює бажання переїхати до Ліберії, повернутися до своєї культури. Мрія Джорджа – це незалежна і сильна Африка, з якою він пов'язує свою національну ідентичність [Beecher Stowe, 1852b, pp. 301–303]. Емансипаторний характер роману Г. Бічер-Стоу полягає в боротьбі героїв за свободу, яка насамперед починається зі свободи внутрішньої, духовної, починається з етичної поведінки у відносинах з Іншим і християнської любові до ближнього (саме тому Том ціною власного життя відмовляється від наказу Легрі висікти рабину батогами).

Своєю тематикою та реалізмом роман «Хатина дядька Тома» продовжив традиції американської національної літератури (М. Твена, Дж. Лондона, Г. Лонгфелло), в якій переплелися викривальність, соціальна проблематика і «американська мрія» у найпрогресивнішу країну. Не тільки література, а також живопис активно реагував на нові політичні завдання періоду Громадянської війни, розвиток суспільних емансипаторних настроїв і необхідність підтримки репутації Америки як «країни-мрії» в очах світової спільноти. Винищення індіанців, експлуатація чорношкірих псували репутацію Америки, яка і без того не могла похвалитися унікальністю своєї історії. На XIX століття припадає розквіт американського живопису, в образах якого художникам і художницям вдалося висвітлити специфіку американського континенту: пейзажі Північної Америки та портрети індіанців – «зниклої раси», колорит Дикого Заходу (живопис П. Кейна, Дж. Кетліна, Ф. Ремінгтона, Е. Демінга); повсякденність американців і американок, особливо щасливе сімейне життя емансипованої американки (живопис М. Кассат). Серед безлічі нових художніх образів заслуговують уваги образи чорношкірих, сюжети їхньої рабської повсякденності, поява яких у живописі важлива сама собою як реакція на розвиток емансипаторних ідей в суспільній свідомості.

Закликом до необхідності скасування рабства пронизана картина британського художника Р. Анделла «Полювання на рабів, які втекли» (1862). На картині зображені раби – чоловік і жінка, що втекли з рабства. Вони намагаються захиститися від зграї собак, яких рабовласник пустив по їхньому сліду. На руці чоловіка видніється обірваний ланцюг, яким господарі приковували раба за неслухняність. Картина Р. Анделла в символічному плані передає наявну й болючу проблему часу – проблему долі та виживання чорношкірих рабів. Важливим рішенням, яке змінило життя чорношкірих, стало скасування рабства президентом А. Лінкольном, який 1863 року видав «Прокламацію про емансипацію» [Lincoln, 1863]. На тему цієї прокламації відому картину створив американський художник Ф. Карпентер «Перше читання Прокламації про звільнення президентом Лінкольном» (1864). На картині зображені міністри разом з президентом, що сидять в кабінеті Білого дому, і в цьому сюжеті підкреслена важливість прийняття документа, що повинен був демократизувати американське суспільство.

У середині XIX століття з'являється низка американських художників, що пишуть картини на тему життя рабів до та після скасування рабства в Америці: І. Джонсон («Негритянський хлопчик», 1860; «Господь мій пастир», 1863; «Діна, портрет негритянки», 1867), В. Гомер («Візит старої хазяйки», 1876), В. Гарнетт («Увага, Рота!», 1878), Т. Ікінс («Ескіз для “Ганцюючого негрена”: хлопчик», бл. 1877). Співчуттям до долі чорношкірих рабів пронизані також картини європейських художників Л. фон Панхейс («Танець домашніх рабів», 1811), Ж.-Б. Дебре («Публічне пороття раба», бл. 1830), Й. М. Ругендаса («Ринок негрів», бл. 1827–1835; «Нові чорні», 1835). У деяких портретах художники підкреслили красу чорношкірої жінки та самобутність її культури. Наприклад, Ж. Г. Лусієн Аман («Креолка в червоному тюрбані», бл. 1840), Ф. Ласо («Пралля», бл. 1858), Ф. Базіль («Чорна жінка з півоніями», 1870). На нашу думку, «художня видимість» «чорних» у живописі стала результатом переосмислення положення і статусу чорношкірої людини в європейській та американській культурі.

Показовою картиною на тему скасування рабства в Америці є робота американського художника Г. Фіша «Емансипація» (1863). На ній зображена білява жінка, яку оточують чорношкірі раби – чорношкірий чоловік і чорношкіра жінка. «Біла жінка» на картині Г. Фіша, що тримає в руках прокламацію про емансипацію рабів, є символічним втіленням вільної та сильної Америки. Чорношкірий раб, що поряд із нею, з надією в очах тримає американський прапор. Цей сюжет, як і лист Джорджа в романі Г. Бічер-Стоу, пов'язаний зі скасуванням рабства, що стало важливою подією, оскільки чорношкірі нарешті отримали свою довгоочікувану свободу. Картина Г. Фіша є однією з тих, у сюжеті та образах якої було підкреслено, що ідея емансипації чорношкірих лягла в основу побудови американської нації та демократії, в які вірила більшість американців у ХІХ столітті, і продовжують вірити сьогодні.

Як висновок зазначимо, що одним з історичних джерел формування емансипації в американській культурі ХІХ століття виступив аболіціонізм як національно-визвольний рух, спрямований на лібералізацію прав чорношкірих, скасування рабства, ліквідацію гендерно-расових стереотипів сприйняття «чорних». Аболіціонізм як дискурс опору гендерно-расовій дискримінації яскраво відбився в романі реформаторки суспільних відносин Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома», в якому вона розкриває проблеми, пов'язані з положенням і статусом чорношкірих в американській культурі: жорстокого рабства та залежності «чорних» від влади «білих»; жіночого пригноблення, що потребує протистояння чоловічій владі; трагедії життя сімей чорношкірих; національної ідентичності афроамериканців. На нашу думку, Г. Бічер-Стоу не дає однозначної оцінки рабству як системі, і ця дуальність виражена в полеміці героїв, що постійно балансує між виправданням і підтримкою рабства та звинуваченням системи, породженої суперечливою цивілізацією.

У романі ідеї аболіціонізму відбилися в позитивному відображенні чорношкірої людини, її розумності та сміливості (наприклад, в образі раба Джорджа Гарріса); в емансипаторній самосвідомості чорношкірих героїв, що борються проти життя в неволі; в емансипаторних настроях рабовласників, яких морально пригнічує рабство. У романі були критично переосмислені образи панівної «білої людини» і слабкої та приниженої «чорної людини», що нав'язувалися суспільству протягом історії. У жіночих образах роману (Елізи, Кессі) найяскравіше простежується ідея становлення самосвідомості чорношкірої жінки, яка чинить опір патріархатній владі та расовій ідеології, що в подальшому поглибили й розвинули ідеологи «чорного фемінізму».

Як і література, так і живопис відреагував на расову та національну проблематику в Америці ХІХ століття помітною популяризацією образу чорношкірої людини. У живописі чорношкірі отримали відображення в колоніальній (расистській, завойовницькій) лінії образів, в якій репрезентована їх залежність від влади колонізатора, а також в емансипаторній (визвольній, антирабовласницькій, демократичній) лінії, що відображає скасування рабства. Серед колоніальних образів – сюжети хрещення «чорношкірих дикунів», «арапчат», образи чорношкірих слуг і няньок. Серед емансипаторних – етнічні портрети чорношкірих, сюжети втечі з рабства, сюжети, в яких культивується образ демократичної Америки та підкреслюється перемога свободи над рабством (наприклад, у показовій картині американського художника Г. Фіша «Емансипація»). Розширення емансипаторних образів чорношкірих в американській літературі та живописі свідчить про усвідомлення несправедливості щодо расових Інших, зміну їхнього соціального статусу, спроби популяризації ідеї расової рівності в художньому просторі.

У романі Г. Бічер-Стоу відобразилися дискусії щодо національної та культурної ідентичності афроамериканців, а їхнє самовизначення стало гострим питанням на подальші роки. Сім'я Гаррісів переїжджає до Африки, з якою герої асоціюють своє коріння. Поклик культури не дає спокою Джорджу, що замислюється над долею мулатів в Америці, які після скасування рабства залишилися на роздоріжжі між культурами.

Побудова демократичного суспільства вимагає прийняття расових, релігійних, культурних відмінностей, і це прийняття для героїв роману радше мрія, ніж реальність.

Активна портретизація чорношкірих у живописі з відчутно підкресленою етнічною специфікою свідчить про розвиток емансипаторного дискурсу, у межах якого за національним, етнічним, релігійним Іншим визнається особистісна цінність, тілесна й духовна автономія, право на культурну саморепрезентацію. Революційні характери літературних героїв, а також появу «чорних» у художньому просторі з їх помітною суб'єктивізацією, можна розглядати як результат поширення ідей емансипації в американському суспільстві та культурі XIX століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Гримке С. Письма о равенстве полов и положении женщин / пер. А. Мартыновой. *Феминизм в общественной мысли и литературе*. М.: Грифон, 2006. С. 26–37.

Джонс Г. Европейский фон. *Литературная история Соединенных Штатов Америки* / под ред. Р. Спиллера, У. Торпа, Т. Джонсона, Г. Кэнби. М.: Прогресс, 1977. Т. 1. С. 35–49.

Дэвис А. Женщины, раса, класс / пер. с англ.; под ред. Д. А. Лисоволика; предисл. Я. Н. Засурского. М.: Прогресс, 1987. 280 с.

Лейри М. Раса и цивилизация. *Расовая проблема и общество*: Сб. переводов с франц. / общ. ред. и вст. ст. М. С. Плисецкого. М.: Издательство иностранной литературы, 1957. С. 4–25.

Литтл К. М. Раса и общество. *Расовая проблема и общество*: Сб. переводов с франц. / общ. ред. и вст. ст. М. С. Плисецкого. М.: Издательство иностранной литературы, 1957. С. 26–35.

Мотт Л., Стенсон Э. Декларация чувств. Резолюции / пер. М. Рудковской. *Феминизм в общественной мысли и литературе*. Москва: Грифон, 2006. С. 55–62.

Орлова Р. Хижина, устоявшая столетие. Москва: Книга, 1975. 112 с.

Смит Г. Горизонты раздвигаются. *Литературная история Соединенных Штатов Америки* / под ред. Р. Спиллера, У. Торпа, Т. Джонсона, Г. Кэнби. Москва: Прогресс, 1978. Т. 2. С. 173–187.

Спивак Г. Ч. Могут ли угнетенные говорить? *Введение в гендерные исследования*. Ч. 2. *Хрестоматия*. Харьков: ХЦГИ; СПб: Алетейя, 2001. С. 649–670.

Тугушева М. Роман Г. Бичер-Стоу «Хижина дяди Тома»: Учеб. пособие для филол. спец. вузов. М.: Высшая школа, 1985. 96 с.

Уичер Дж. Литература и конфликт. *Литературная история Соединенных Штатов Америки* / под ред. Р. Спиллера, У. Торпа, Т. Джонсона, Г. Кэнби. Москва: Прогресс, 1978. Т. 2. С. 92–116.

Фисун Е. Образы гендерной и расовой эмансипации в романе Г. Бичер-Стоу «Хижина дяди Тома». *Virtus: Scientific Journal*. Рубежное: Институт химических технологий Восточноукраинского национального университета имени В. И. Даля. 2015. # 2, Май. С. 50–54.

Чайнард Дж. Американская мечта. *Литературная история Соединенных Штатов Америки* / под ред. Р. Спиллера, У. Торпа, Т. Джонсона, Г. Кэнби. М.: Прогресс, 1977. Т. 1. С. 245–268.

Afrika in Amerika. Ein Lesebuch zum Thema Sklaverei und ihren Folgen / Herausgeber C. Raddatz; Hamburgisches Museum für Völkerkunde. Gütersloh: Gütersloher Druckservice GmbH, 1992. 264 S.

Anderson C. White Rage: The Unspoken Truth of Our Racial Divide. New York: Bloomsbury Publishing, 2016. 246 p.

Beecher Stowe H. Uncle Tom's Cabin or, Life Among the Lowly. Boston: John P. Jewett & Company, 1852a. Vol. 1. 312 p. URL: <https://library.si.edu/digital-library/book/uncletomscabino121852stow>.

Beecher Stowe H. Uncle Tom's Cabin or, Life Among the Lowly. Boston: John P. Jewett & Company, 1852b. Vol. 2. 322 p. URL: <https://library.si.edu/digital-library/book/uncletomscabino121852stow>.

Das Zeitalter des Kolonialismus / Redaktion Damals. Herausgegeben in Zusammenarbeit mit der WBG. *Damals. Das Magazin für Geschichte und Kultur*. Augsburg: Himmer AG, 2007. 128 S.

Laklau E. Emancipation(s). UK, Surrey, Croydon: Bookmarque Ltd; London, New York: VERSO, 2007. 128 p.

Lincoln A. Emancipation Proclamation (1863). *The U. S. National Archives and Records Administration*. 2019, April 17 (Last reviewed). URL: <https://www.archives.gov/exhibits/featured-documents/emancipation-proclamation/transcript.html>.

Mohanram R. Black Body. Woman, Colonialism and Space. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999. 250 p.

Rothstein R. The Color of Law: A Forgotten History of How Our Government Segregated America. New York: Liveright Publishing Corporation, 2017. 368 p.

Фісун Катерина Геннадіївна

кандидатка філософських наук, доцентка кафедри теорії культури і філософії науки Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, Харків, 61022

E-mail: k.g.fisun@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9353-8106>

Стаття надійшла до редакції: 03.11.2020

Схвалено до друку: 24.11.2020

EMANCIPATION IN THE AMERICAN ARTISTIC CONSCIOUSNESS OF THE XIX CENTURY

Fisun Kateryna H.

PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department

of Theory of Culture and Philosophy of Science

V. N. Karazin Kharkiv National University

6, Svobody sqr., 61022, Kharkiv, Ukraine

E-mail: k.g.fisun@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9353-8106>

ABSTRACT

This article is devoted to the research of discourse of emancipation in American artistic consciousness on examples of abolitionist novel "Uncle Tom's Cabin" (1852) by Harriet Beecher Stowe and painting images of XIX century. The topicality of the research is due to insufficient study in Ukrainian philosophy of the ideas of abolitionism and the emancipation of black Americans through the prism of literary images, especially painting images. Among the research tasks are: to analyze topics of slavery and emancipation, ways of representation of racist and abolitionist ideology in the novel's plot and artistic images; to analyze types of images of "blacks" in literature and painting. Novelty of work is in the reconstruction of emancipation discourse, which confronts with discourse of racism and black Americans' discrimination in the American literature (on the example of Beecher Stowe's novel) and in painting images of XIX century. The novel of Harriet Beecher Stowe became a bestseller in Europe and America, the symbol of revolution, it stirred up people's consciousness in many countries which used different forms of dependency and obligation during XIX – XX century, and later it entered the list of classics of children's literature. Using the novel as an example, the author shows that the two opposite discourses – colonial (slavery) and anti-colonial (emancipation) are the basis of the controversy of the protagonists, which reflects the social and political controversy over the position and status of black Americans. Ideas of women's emancipation from gender, social and labor oppression are reflected in the images of black slave women, and in the XX century they became the ideological basis of "black feminism". Using

examples of the novel and painting, the author examines racial and gender stereotypes, the problem of the relationship between “white” and “black”, the problem of preserving the family and women’s resistance to male domination in conditions of slavery, the problem of the formation of national identity in America after the abolition of slavery. The author analyzes the plots in European and American painting, which reflect not only “colonial” images where black Americans are represented as racial and cultural Others, but also “emancipation” images, which symbolically state the resistance to slavery or confirm the subject’s freedom. It is researched in the article that the active development of the emancipation topic in the artistic consciousness shows the change of social status of racial Others in the public consciousness of the XIX century, which was the result of abolitionist and women’s movements for minority rights in America.

Keywords: emancipation, artistic consciousness, America, race, American literature, painting.

REFERENCES

- Anderson, C. (2016). *White Rage: The Unspoken Truth of Our Racial Divide*. New York: Bloomsbury Publishing.
- Beecher, St. H. (1852). *Uncle Tom’s Cabin or, Life Among the Lowly* (Vol. 1). Boston: John P. Jewett & Company. Retrieved from <https://library.si.edu/digital-library/book/uncletomscabino121852stow>.
- Beecher, St. H. (1852). *Uncle Tom’s Cabin or, Life Among the Lowly* (Vol. 2). Boston: John P. Jewett & Company. Retrieved from <https://library.si.edu/digital-library/book/uncletomscabino121852stow>.
- Chinard, G. (1977). The American Dream. In: R. Spiller, W. Thorp, Th. Johnson & H. Canby (Eds.), *Literary History of the United States* (Vol. 1, pp. 245–268). Moscow: Progress. (Original work published 1948). (In Russian).
- Das Zeitalter des Kolonialismus. (2007). *Damals. Das Magazin für Geschichte und Kultur* (Redaktion Damals. Herausgegeben in Zusammenarbeit mit der WBG). Augsburg: Himmer AG. (In German).
- Davis, A. (1987). *Women, Race and Class*. (D. Lisovolik, Trans. & Ed.). Moscow: Progress. (Original work published 1981). (In Russian).
- Fisun, E. (2015). Images of Gender and Racial Emancipation in the Novel of Harriet Beecher Stowe “Uncle Tom’s Cabin”. *Virtus: Scientific Journal*, 2, 50–54. (In Russian).
- Grimke, S. (2006). Letters on the Equality of the Sexes, and the Condition of Woman. (A. Martynova, Trans.). In *Feminism in Social Thought and Literature* (pp. 26–37). Moscow: Grifon. (Original work published 1838). (In Russian).
- Jones, H. (1977). The European Background. In R. Spiller, W. Thorp, Th. Johnson & H. Canby (Eds.), *Literary History of the United States* (Vol. 1, pp. 35–49). Moscow: Progress. (Original work published 1948). (In Russian).
- Laclau, E. (2007). *Emancipation(s)*. UK, Surrey, Croydon: Bookmarque Ltd; London, New York: VERSO.
- Leiris, M. (1957). Race et Civilization. In M. Plisetskii (Ed.), *Racial Issue and Society: Collection of Translations from French* (pp. 4–25). Moscow: Foreign Languages Publishing House. (Original work published 1951). (In Russian).
- Lincoln, A. (1863). *Emancipation Proclamation*. The U. S. National Archives and Records Administration (last reviewed on April 17, 2019). Retrieved from: <https://www.archives.gov/exhibits/featured-documents/emancipation-proclamation/transcript.html>.
- Little, K. (1957). Race and Society. In M. Plisetskii (Ed.), *Racial Issue and Society: Collection of Translations from French* (pp. 26–35). Moscow: Foreign Languages Publishing House. (Original work published 1952). (In Russian).
- Mohanram, R. (1999). *Black Body. Woman, Colonialism and Space*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Mott, L., & Stanton, E. (2006). Declaration of Sentiments. Resolutions. (A. Martynova, Trans.). In *Feminism in Social Thought and Literature* (pp. 55–62). Moscow: Grifon. (Original work published 1848). (In Russian).

- Orlova, R. (1975). *A Cabin That Has Stood a Century*. Moscow: Knyha. (In Russian).
- Raddatz, C. (Ed.). (1992). *Afrika in Amerika. Ein Lesebuch zum Thema Sklaverei und ihren Folgen*. Gütersloh: Gütersloher Druckservice GmbH. (In German).
- Rothstein, R. (2017). *The Color of Law: A Forgotten History of How Our Government Segregated America*. New York: Liveright Publishing Corporation.
- Smith, H. (1978). The Widening of Horizons. In R. Spiller, W. Thorp, Th. Johnson & H. Canby (Eds.), *Literary History of the United States* (Vol. 2, pp. 173–187). Moscow: Progress. (Original work published 1948). (In Russian).
- Spivak, G. (2001). Can the Subaltern Speak? In *Introduction to Gender Studies. Part 2. Chrestomathy* (pp. 649–670). Kharkiv: KCGS; Saint Petersburg: Aletheia. (Original work published 1985). (In Russian).
- Tugusheva, M. (1985). *Novel of Harriet Beecher Stowe "Uncle Tom's Cabin": Textbook for Philological Universities*. Moscow: High School Publishing. (In Russian).
- Whicher, G. (1978). Literature and Conflict. In R. Spiller, W. Thorp, Th. Johnson & H. Canby (Eds.), *Literary History of the United States* (Vol. 2, pp. 92–116). Moscow: Progress. (Original work published 1948). (In Russian).

Article arrived: 03.11.2020

Accepted: 24.11.2020